

var nært beslægtet med det danske, altså Englands, Ruslands og Tysklands, men også de pågældende landes udenrigsministre, ligesom Erik Scavenius var inddraget. H.N. Andersens fredsbestræbelser udfoldede sig fra krigsudbruddet 1914 til august 1915.

Danske historikere har mest bedømt Andersens fredsmission som en episode uden reelle chancer for at lykkes – hvad den altså heller ikke gjorde; man har bl.a. ikke tiltroet H.N. Andersen evner på den store diplomatiske scene. Desuden har man fremhævet forskellen mellem Andersens ønsker om en generel fred og de tyske bestræbelser for at få en separatfred med Rusland. Winterhagen bedømmer »Mission Andersen« som et seriøst forehavende med chancer for succes; at det strandede begrundet han først og fremmest med det forhold, at de tyske fredsønsker især var uforenelige med russiske og franske interesser. Undersøgelsen bygger på et stort dansk, engelsk og tysk kildemateriale, som nøje refereres og citeres; trykte kilder og fremstillinger er ligeså grundigt gennemgået. Winterhagen har bragt os et godt stykke videre, men en nærmere afklaring af fredsmissionens muligheder kommer man først, når arkiverne fra det danske kongehus og fra russisk side bliver tilgængelige.

Bogen har især sin værdi ved at gøre H.N. Andersens fredsbestræbelser kendt for et ikke dansklæsende publikum; de hidtidigt udkomne værker uden for Danmark bygger langt fra på et ligeså solidt kildegrundlag. Svagheder er den store detaljerigdom og de mange citater, der gør fremstillingen noget uoverskuelig, og forfatterens utilstrækkelige kendskab til dansk historie i almindelighed.

Susanne Krogh Bender

JØRGEN HOLMGAARD, (red.): *Det grundtvigske bondemiljø*. Grenå, Ålborg Universitetsforlag, 1981. 379 s. 130 kr.

Det grundtvigske bondemiljø er et produkt af et forskningsseminar om samme emne, der blev afholdt i 1978 med deltagelse af historikere, kirke- og litteraturhistorikere, etnologer samt massekommunikationsforskere.

Af de vægtigste bidrag bør nævnes Vagn Wåhlins »By og land«, et meget spændende, men også svært tilgængeligt forsøg på at syntetisere dynamikken mellem socioøkonomisk basis, klasser og ideologi i slutn. af 19. årh. Artiklen opererer med et treleddet classesystem både i den urbane og i den agrare sektor, og finder konstant svingende alliancer mellem de forskellige klasser, f.eks. et interessefællesskab mellem bønder og godsejere i udbytningen af landproletariatet og en samtidig fælles interesse i social accept mellem bønder og landproletariatet mod godsejerne. Wåhlin præsenterer således et mere komplekst klassemønster, end man sædvanligvis ser.

Bodil K. Hansen tilbageviser overbevisende i »Kvinderne i et grundtvigsk bondemiljø« den traditionelle opfattelse, at det kun var mændene, der tog del i den politiske og kulturelle kamp i slutningen af 1800-tallet. Undersøgelsen fra Møn viser, at de kvinder, hvis arbejdsituation var ændret som følge af driftsomlægningen, efter højskoleophold tog livlig del i debatten i de politiske foreninger og med læserbreve i lokalpressen.

I »Ryslinge og Kerteminde/Dalby valgmenigheder« søger Ole Juul Hansen et

empirisk baseret opgør med Lindhardts teorier om, at de grundtvigske valgmenigheder hovedsageligt blev rekrutteret fra den økonomisk bedrestillede gårdmandsklasse. Man savner dog en analyse af erhvervsfordelingen i de behandlede sogne og en undersøgelse af, hvilke sociale grupper, der dominerede frimenighederne for at kunne afgøre, om der var tale om klassekampsorganisationer eller brede agrarorganisationer. Antal alene gør det ikke.

Anders Pontoppidan-Thyssen viser i »Indre Missions og grundtvigianismens stilling til samfundsspørgsmål i 1930'erne«, at hvor IM gik til angreb på tidens kulturelle strømninger, opfattede brede kredse i grundtvigianismen tiden som »fredelig« – man havde jo nået sine mål i 1849, 1901 og 1915. Selv om ingen af grupperne virkede direkte politisk, kom de til at spille en afgjort konserverende rolle i den politiske debat i 1930'erne.

Jørn Falk lægger i »Den grundtvigske kulturarv – borgerlig ideologi eller konkret utopi?« ud med at understrege forskellen mellem »det grundtvigske«, der bør begrænses til det, der kan kaldes arven fra Grundtvig, og grundtvigianismen, der er et ideologisk system. Andelsbevægelsen var ikke afledt af grundtvigianismen, men derimod udtryk for agrar selvorganisering af personer, der følte truslen fra kapitalismens krise i 1880'erne. Bidraget bør fremkalde megen nytænkning, specielt i kredse omkring den forskningstradition, der har undersøgt grundtvigianismens betydning gennem analyser af, hvor mange andelshavere, der havde været en tur på højskole.

Poul Schmidts indlæg, »Analyse og formidling af agrarsmåborgerskabets bevidsthedsdannelse«, er først og fremmest en præsentation af forskningsprojektet, »Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920«, ved Odense Universitet. Artiklen fremlægger en ramme for analyse og vurdering af det agrare småborgerskabs litterære produktion, og skelner mellem en hovedtype, der ved ureflekteret forkastelse eller ukritisk formidling viser sin afmægtighed overfor kapitalismen, og en anden der søger at videregive en selvstændig agrarsmåborgerlig verdensopfattelse.

Bogen indeholder to indlæg om Venstre-pressen. *Ulrik Lehrmann* præsenterer i »Venstrepressen og det agrare småborgerskab« »Horsens Folkeblad« som eksempel. Når han ikke kan se nogen formidlingsmæssig forskel mellem et lokalt venstreorgan og den borgerlige presse i byerne, hænger det iflg. artiklen sammen med, at de mindre lokalblade pga. tidspres og dårlig bemanning var nødsaget til at sakse artikler fra andre dagblade. I *Frands Mortensens* bidrag, »Om Venstrepressen 1866–1877«, fremlægges imidlertid det synspunkt, at venstrepressens afspejling af københavnerbladenes form og indhold var resultatet af et bevidst valg fra redaktørernes side. De lokale aviser formidlede bevidst borgelig dannelse, idet gårdmændene for at opnå reel politisk indflydelse måtte tillægge sig de i den borgerlige offentlighed herskende normer, selv om dette måtte ske på bekostning af en massiv undertrykkelse af egne behov og erfaringer.

Afslutningsvis opstiller *Jørgen Holmgaard* nogle generelle betragtninger over »Historisk socialisationsforsknings«. Han påpeger, at forskningen har tendens til at føre den moderne individopfattelse tilbage i tiden og har brugt denne som udgangspunkt for sine undersøgelser. For at vise at dette ikke er holdbart, gennemarbejder forfatteren individitetens historiske udvikling og viser, hvorledes individdannelsen er og har været afhængig af de forskellige klassers afstand til produktionsprocessen. Der opstilles her forskellige tilgangsvinkler til forskning i socialisationsforholdene i det grundtvigske bondemiljø.

Det grundtvigske bondemiljø præsenteres som en samling arbejds papirer. Bogen er da også skæmmet af mange større og mindre fejl og unøjagtigheder, der næsten alle kunne være undgået ved en egentlig korrekturlæsning af manuskripterne. Mange af bidragene forekommer meget komprimerede og til tider unødvendigt sprogligt komplicerede, således at det udtrykte håb om at nå frem til de lokalhistoriske studiekredse næppe vil blive realiseret. Men artiklerne er spændende og må afgjort give anledning til overvejelser.

Lars Kaae

HENRIK BECKER-CHRISTENSEN: Dansk mindretalspolitik i Nordslesvig. Udformningen af den danske politik over for det tyske mindretal 1918–20. Institut for Grænseregionsforskning. Åbenrå, 1984. 274 s.

Mens den tyske politik over for det tyske mindretal i Nordslesvig efterhånden er vel belyst for perioden frem til 1945, har den danske ikke i samme grad vakt historikernes interesse. Det er derfor glædeligt, at Becker-Christensen har taget dette emne op for den allertidligste fases vedkommende. Afhandlingen udgør en del af et større projekt om det tyske mindretals historie, og man kan kun håbe at senere fremstillinger lever op til det niveau, der her er nået.

Becker-Christensen anskueliggør, hvorledes to hovedsynspunkter kom til at ligge til grund for den danske mindretalspolitik. Det første var, at de tyske nordslesvigere skulle have en bedre behandling, end den der var blevet de danske sønderjyder til del under det tyske herredømme. Dette synspunkt fremførtes ikke mindst af de dansksindede sønderjyder selv og lederen af Vælgerforeningens flertalsfløj H. P. Hanssen, der som minister i regeringen Zahle havde alle muligheder for at præge den fremtidige ordning. Bag denne holdning lå uden tvivl – ikke mindst hos H. P. Hanssen – en forestilling om, at mindretallet, hvis det ikke havde noget at klage over, hurtigere ville lade sig assimilere. Derfor var den ordning, som etableredes, egentlig også kun tænkt beregnet for en overgangsperiode. Her forregnede man sig imidlertid.

Det andet hovedsynspunkt var, at Danmark ikke ønskede at påtage sig nogen form for internationale forpligtelser til at behandle mindretallet anstændigt. Efter en vis vaklen i den indledende fase vandt dette synspunkt efterhånden tilslutning i alle kredse. På baggrund af erfaringerne fra 1850'erne og 60'erne ønskede man at udelukke enhver form for udenlandsk indblanding i spørgsmålet. Denne holdning er i øvrigt forblevet et fast træk i den danske politik frem til idag. Becker-Christensen viser overbevisende, at hverken den tyske regering eller det fremtidige mindretal fik nogen som helst indflydelse på udformningen af den danske politik. Måske kan det derfor undre en smule, at han bruger 43 sider netop på en redegørelse for tyske holdninger, krav og ønsker. Som negativ bevisførelse er det imidlertid overbevisende.

Fremstillingen »afrundes« med en kilde- og litteraturredegørelse. Nærværende anmelder havde dog også gerne set den afsluttet med en sammenfattende konklusion forinden. I betragtning af emnet er det beklageligt, at bogen ikke er udstyret med et tysk resumé; især da dens kvaliteter så absolut fortjener at vække opmærksomhed også syd for Skelbækken.

Carsten Mogensen